

ARBEJDSPAPIRER FRA INSTITUT FOR NORDISK SPROG OG LITTERATUR

Ole Togeby

Findes der et kvindesprog?

februar 2001

FINDES DER ET KVINDESPROG?^{*1)}

Det spørgsmål har jeg ikke lyst til at svare på, for holdningerne og vurderingerne ligger så snublende tæt på svaret at det er svært at svare ærligt på det. Logisk set er spørgsmålet det samme som: *Findes der et mandssprog?* Svarer man ja til det første, må man også svare ja til det andet, og omvendt. Men »ja« til det første ventes der på med længsel fra mange, og »ja« til det andet vil kun blive mødt med et foragteligt skuldertræk.

Så jeg vil tale om den anden overskrift for dette møde: *sprog og køn*. Debatten om dette spørgsmål har været noget generet af at der kan menes så mange forskellige ting med ordet *sprog*, og hver ting har sit forhold til køn. Her vil jeg prøve at redegøre for 3 forskellige »sproglige tings« forhold til kønnet.

Sjibbolet

Den første sprogopfattelse kan kaldes: sproget som sjibbolet. Ordet er hentet fra Dommerbogen kapitel XII, hvor der står:

Derpå samlede Jefta alle Gileads mænd og angreb efraimitterne; og Gileads mænd slog efraimitterne.

Og gileaditteme afskar efraimitterne fra Jordans vadesteder. Hvergang en af de efraimittiske flygtninge sagde: »Lad mig komme over!« spurgte Gileads mænd »Er du efraimit?« - og når han svarede: »Nej!« sagde de til ham: »Sig sjibbolet!« og når han da sagde sibbolet, fordi han ikke kunne udtale ordet rigtigt, greb de ham og huggede ham ned ved Jordans vadesteder. Ved den lejlighed faldt 42 000 efraimitter.

Sprog i den betydning, sprog som en slags dialekt, som man ikke kan andet end, sprog som grundlag for diskrimination, har ikke noget med køn at gøre. Alene af den grund at man sagtens kan diskriminere mellem kvinder og mænd på andre grundlag end sproget, fx på stemmen og på fornavnet. Fx har piger til studentereksamen i dansk stil i mange år fået lidt under drengene i gennemsnit - lige indtil censorerne ikke fik opgivet navnet på eksaminanderne, så vendte billedet.

Det er således ikke rigtigt når Robin Lakoff i den berømte artikel *Language*

1. Artiklen er et manuskriptet til et foredrag holdt NB!! 19?? det og det sted. Tak til Mette Kunøe for gennemlæsning.

and Womens Place^{*2)} skriver at der findes et grammatisk fænomen som især bruges af kvinder, nemlig tag-questions, fx: *it's cold in here, isn't it*. Robin Lakoff har ikke undersøgt sagen i den beskidte virkelighed med en båndoptager, hun har kun iagttaget sine omgivelser i universitetsmilieuet. På dansk har vi ikke så ofte tag-questions, men vi har til gengæld ofte påhængs-*ikke*. Og i den empiriske undersøgelse som jeg har lavet, og som jeg omtaler senere, viste det sig at mellemlagskvinderne slet ikke brugte påhængs-*ikke*'r, men at storforbrugerne af dette sproglige udtryksmiddel var arbejdermændene. Men selv om det er således, er det jo ikke en sjibbolet, for arbejdermændene er ikke dømt til at bruge dem, de har valgt det. Herom senere.

Der har imidlertid været mange der har forsøgt sig med teorier om sprog som en særlig dialekt som kvinder (eller negre, eller arbejdere) til gengæld var dømt til at tale. Mest kendt er Basil Bernsteins^{*3)} teorier om den elaborerede kode som bruges af dem der kan tænke universalistisk og kontekstfrit, og den restringerede kode som bruges af dem der kun kan tænke partikularistisk og kontekstbundet. Og det er netop den frygtelige fejltagelse ved denne teori, at man tror at sprog forstået som en slags dialekt, skulle have noget med folks tænkeevne at gøre. Det har det selvfølgelig ikke. Dybe tanker og god argumentation kan formuleres på fyndig slang, mens ordrigt akademikersprog kan dække over stor fattigdom på tanker^{*4)}

Den anden slags teorier om kvinde-sjibboletter tager endnu mere frygteligt fejl. Den i den internationale kvindesprogdebat så kendte dansker Otto Jespersen^{*5)} har flere steder formuleret hvorledes kvinder og mænd taler:

Kvinden går lige ud ad sprogets landevej, manden har langt hyppigere lyst til at smutte ind på alskens småstier eller selv bane sig helt nye stier, hvor ingen før har trådt.

(...)

Ved rosende tillægsord viser forskellen mellem mandens koldere

2. Robin Lakoff, 1975: *Langage and Women's Place*, Harper & Row, New York.

3. B. Bernstein, 1970: »Social Class, Language and Socialization« i P.P. Giglioli, 1972: *Language and Social Context*, Penguin.

4. W. Labov, 1969: »The logic of Nonstandard English« i P.P. Giglioli, 1972: *Language and Social Context*, Penquin.

5. Otto Jespersen, 1941: *Sproget. Barnet. Kvinden. Slægten*. Gyldendal. Citat side 164ff.

ædrueligere og kvindens mere impulsive følelsesbetonede væsen sig tydeligt. Kvinderne føler langt større trang til at gi deres varme følelser udtryk i sproget, og da de hvert øjeblik kan komme i begejstring selv overfor mange av livets småting, er det let forståeligt, at de kommer til at slide mere på sprogets rosende ord end mændene. Et særligt kvindeord er *yndig* ...

Den frygtelige fejltagelse her er biologismen, den ligge der ikke explicit, men går jo som en understrøm i ord som *kvindens mere impulsive og følelsesbetonede væsen*. Som om biologien skulle sætte grænser for hvilket sprog man kunne tilegne sig eller benytte. Det er værre end almindelig chauvinisme, det er sexismen og kan sammenlignes med racisme: diskriminering på grundlag af medfødte egenskaber. Men som sagt, det er ikke så farligt, for det er ganske simpelt ikke rigtigt at der er de omtalte forskelle.

Hele fugleburet

Den anden sprogopfattelse kan beskrives med billedet om at det gælder om at se hele fugleburet. Vores sprog, og alle de samfundsinstitutioner som sproget bærer, deler den verden der beskrives, op i to afdelinger, en der er forbeholdt kvinder og en der er forbeholdt mænd. Den afdeling der er forbeholdt kvinder er imidlertid så beskeden at den er at ligne med et fuglebur hvor kvinder spærres inde. I sproget findes der *formænd, arbejdsmænd, videnskabsmænd, folketingsmænd* osv., men ikke de tilsvarende *-kvinder*; og kvinder der faktisk indtager disse poster, føler sig næppe tilpas ved sådanne betegnelser. Af modsatte tilfælde findes der ikke mange. *sygeplejerske, jordemoder*. I lovene omtales der fx ikke kvinder. Mennesker kaldes generelt *han* i en lovtekst, også selv om meningen er 'han eller hun'. Særlig komisk bliver denne praksis med generisk *han* i ægteskabsloven:

§ 24. Ægteskabet omstødes endvidere ved dom efter påstand af den ene ægtefælle: 1) hvis han ved ægteskabets indgåelse befandt sig i en tilstand som udelukke evnen til at handle fornuftigt, 2) hvis han blev tvunget til at ind...

§ 39. En ægtefælle har ret til skilsmisse når den anden har stræbt ham efter livet eller gjort sig skyldig i mishandling af ham eller børnene

Problemet blev pludselig mere synligt ved indførelsen af forbud mod kønsdiskriminering i stillingsannoncer således at man får betegnelser som *arbejdsdreng m/k*. Nu kan man indvende mod dette at det jo kun er en lille ting, det kan da være ligegyldigt om man siger *formand* om en kvinde. Men det er her billedet om at se hele fugleburet er på sin plads. Hver enkelt eksempel på hvorledes kvinder og mænd forskelsbehandles i sproget er i sig selv ubetydeligt. Men de udgør hver en lille tråd i det fuglebur som kvinderne er lukket inde i i vores sprog og vores samfund. Ser man kun på den enkelte lille tråd, kan man ikke se problemet, det gælder om at se hele fugleburet. Billedet er lånt fra Lene Sjørups artikel om feministisk epistemologi, og hun har igen lånt det fra Marilyn Fry^{*6)}. Sproget og de sprogbårne institutioner er ganske simpelt tilsammen et bur der begrænser tankens muligheder for flugt. Det gælder ikke kun mænds tanker, men også og måske især kvinders tanker; kvinder kan føle at det nedarvede sprog ikke er velegnet til at give udtryk for deres erfaringer og deres oplevelser.

Det karakteristiske for det sproglige fuglebur er det Pil Dahlerup^{*7)} kalder apartheid og monopol. Der reserveres et område af livet til kvinderne og et andet til mændene, og det er mændene der har monopol på normalitet. En mand er en mand, men en kvinde er enten en frue eller en frøken, en ungarl er i sin bedste alder, mens en pebermø er for gammel. Hvorledes dette fuglebur begrænser vores tanker, vidner flere forskellige julelege om, som er fundet på til formålet. Beder man fx folk tegne en arbejder, en socialarbejder og en lærer, tegner mange (flest mænd) tre mænd, selv om der findes flere kvindelige socialarbejdere og flere kvindelige lærere end mandlige. Mænd har monopol på normalitet. Antropologi handler ofte kun om mænd osv. Det er ulideligt og det skal bekæmpes hver gang man støder på det i sproget og andre steder.

Her er et andet eksempel, som er så gammelt at jeg slet ikke ved hvor det stammer fra: En far og hans søn kørte en mørk nat ind i et træ, faderen døde på stedet og sønnen blev stærkt kvæstet kørt ind på hospitalet og straks med et lagen lagt over båret ført ind på operationsstuen hvor lægen stod parat med operationssygeplejersker og det hele. Da de så fjernede lagenet, udbrød lægen:

6. Lene Sjørup 1985: »Om at se hele fugleburet. Et forsøg på en feministisk epistemologi« i Nynne Koch (red.) 1985: *Det kvindelige tydningsunivers. Kvindestudier 9*. Melusine, Marilyn Fry, 1983: *The Politics of Reality: Essays in Feminist Theory*. New York.

7. Pil Dahlerup, 1973: *Litterære kønsroller*, Dansklærerforeningen, Gyldendal.

»Ah, min søn!« Hvis man et øjeblik ikke kan få denne historie til at hænge sammen, skyldes det at man ikke kan forestille sig at en operationslæge kan være en kvinde. Og endnu et eksempel: Hvem er det der siger: »Men, han har jo ikke Noget paa!«. Siger man at det er en lille dreng, har man - da man var lille - haft en opfattelse af at kun drenge kunne være så kvikke, for hos H.C. Andersen står der *sagde et lille barn* (det kan dog for mange skyldes et kendt billede af Vilh. Pedersen--NB??). Jeg har endnu ikke hørt nogen sige: det var den lille pige. Hvorfor ikke ? - Det er på grund af fugleburet. Det gælder om at se hele fugleburet.

Har din mor tjent ved hoffet?

Den tredje sprogopfattelse er den hvorefter sprog er valg af sproglig strategi i konkrete situationer. Den kan bedst illustreres ved en lille vittighed:

En fyrste. var på besøg i sine lande. I en landsby hvor bønderne var stimlet sammen på torvet for at se fyrsten, fik han i mængden øje på en mand der på en prik lignede ham selv. Fyrsten gik ned til manden og spurgte: »Hør min gode mand, har din mor tjent ved hoffet? - »Nej,« sagde manden, »men det har min far«.

Det bonden her gør, det er at vælge en strategi til at klare den temmelig ubehagelige situation som fyrsten sætter ham i. Det er en strategi som har meget med sprog at gøre. Det har også meget at gøre med sociale relationer. Ved at vælge sin kommunikationsstrategi, vælger man også sin sociale relation. I denne historie har bonden været meget dygtig at vælge en strategi der kan vende helt op og ned på hele det implicite verdensbillede, og på fyrstens definition af situationen. Det er ikke altid man kan det, men man vil altid ved valg af sproglig strategi tage stilling til samtalepartnerens verdensbillede og definition af sig selv og den anden.

Sprog som kommunikationsstrategi har meget med køn at gøre, og det findes der uhyre mange undersøgelser over^{*8)}. Her vil jeg dog kun referere et par

8. De bedste er efter min mening: Eakins/Eakins, 1978: *Sex differences in human communication*, Boston, Senta Trömel-Plötz, 1982: *Frauensprache: Sprache der Veränderung*, Fischer, Frankfurt am Main, Barrie Thorne and Nancy Henley (eds.), 1975: *Language and Sex. Difference and dominance*, Newbury House, Rowley, Mass.

resultater fra den undersøgelse som jeg selv har beskrevet^{*9)}. Her fandt vi bl. a. at mellemlagsmændene afbrød i 19% af de gange de overtog ordet efter en samtalepartner, mens mellemlagskvinderne kun gjorde det i 5 %. Men vi fandt også at arbejdermændene blev afbrudt i 9% af de gange de holdt op med at have ordet, mens arbejderkvinderne kun blev det 13% af tilfældene. Og de afbrydende mellemlagsmænd afbrød ikke kvinder mere end mænd, tværtimod mellemlagsmænd afbrød mellemlagsmænd mere end nogen anden gruppe. Et andet resultat er dette at mellemlagsmændene i beskrivelsen af hvad de så på en tegneserie uden ord i boblerne, næsten kunne undgå at udtale sig om hvad de syntes om hvad der skete på billederne i tegneserien; de gjorde det kun i 1% af deres sætninger, mens mellemlagskvinderne gjorde det i 8 % og arbejdermændene i 13%. Derimod udtalte de sig gerne skråsikkert om ting som de ikke havde forstand på.

Man ser at hurtige generaliseringer ikke kan laves om mænd og kvinder, for kvinder og kvinder er to forskellige ting, og en mand er ikke en mand. Og man kan heller ikke generalisere sproglige strategier til andre interaktionssituationer end dem der ligner forsøgsopstillingen med dens diffuse krav om en præstation. Men generelt kan resultatet af undersøgelsen beskrives således at mellemlagskvinderne valgte den strategi at være pæne og autoritetstro, mellemlagsmændene at være ambitiøse og dominerende, arbejdermændene at være trodsige og uformelle, og arbejderkvinderne at være gennemsnitlige (nemlig for alle grupperne til sammen) og derfor usynlige.

Det karakteristiske for sådanne strategier, det er at de er valgt for at den enkelte kan klare sig i situationen. De er altså hverken bestemt af tankens horisont eller af biologien, men kun af den historiske rolle som den enkelte har fået tildelt. Derfor kan man ikke generalisere. Man kan kun undersøge hvorledes det forholder sig blandt konkrete mennesker i konkrete situationer. Det er vigtigt at se at de almindelige stereotyper om kvinder og mænd både holder og ikke holder. Mellemlagsmændene havde i undersøgelsen valgt de strategier som man som regel tilskriver mænd, fx lange sætninger, mange ledsætninger, de lavede mange afbrydelser, mange performativer og få vurderinger, og det er den allermost utiltalende af de 4 strategier vi fandt frem til. Men til gengæld opfyldte

9. Ole Togeby, 1985: *Kvinder siger selvfølgelig mest - sagde manden. Om sprog hos kvinder og mænd, arbejdere og mellemlag*, C.A. Reitzel, Kbh.

mellemlagskvinderne kun noget af det man plejer at sige om dem, fx få sætninger med *jeg*, få fejl og fragmenter, få sætningsadverbialer; resten viste sig at gælde i udpræget grad for arbejdermændene, fx blev de ofte afbrudt, mange påhængs-*ikke*'r, mange vurderinger; arbejdermændene udfyldte så også andre af de egenskaber som man almindeligvis tilskriver mænd: mange interjektioner og sætningsadverbialer.

Der er noget der tyder på at de roller som jeg har fundet: de pæne, de dominerende, de trodsige og de usynlige, ikke er så specielle i vores samfund. Det ser ud til at det er de roller som læres af de tilsvarende grupper af børn i skolen. I Harriet Bjerrum Nielsen og Kirsten Larsens undersøgelse om piger og drenge i klasseoffentligheden^{*10)} finder de frem til hvorledes mellemlagsdrengene prøver at overtage klasseoffentligheden fra læreren, arbejderdrengene laver subkultur om kortspil nede i hjørnet, mellemlagspigerne er artige, men ikke kvikke, og arbejderpigerne bliver helt stumme.

Strategi og paroler for kampen

Jeg har nu redegjort for hvorledes der efter min opfattelse ikke findes nogen kønssproglige sjibboletter, at mange træk i sprogets bygning i virkeligheden er tråde i et fugebur der spærrer kvinder inde, og at der findes sproglige strategier som vælges af forskelligt af grupper der er både kønsbestemte og klassebestemte, men hvor mellemlagsmændene bestemt har den mindst flatterende rolle.

Nu vil jeg så prøve at tage stilling til hvad man kan gøre ved det. Og som det første af denne overvejelse vil jeg forholde mig til de paroler som andre har valgt for denne sprogekamp. I sjibbolethistorien er der ikke blot to roller, vindere og tabere, der er tre, nemlig efraimitterne, gileaditterne og så den der fortæller historien, og som ikke hører til et af partierne, men som tager parti - i historien for sejrherren. Det jeg talte om i indledningen, det er at jeg godt vil prøve at fortælle historien før jeg blander mig i kampen. Jeg har på fornemmelsen at bevægelsen for at skabe et kvindesprog, opfatter sig selv som efraimitterne i historien. De har fået hugget hovedet af mændene i 1000 år, nu er det deres tur til at hugge hovedet af mændene. Jeg kan godt forstå denne reaktion, men jeg kan ikke gå ind for den - af letforståelige grunde. Jeg mener det er vigtigt at fortælle

10. Harriet Bjerrum Nielsen og Kirsten Larsen, 1985: *Piger og drenge i klasseoffentligheden*, Pædagogisk forskningsinstitut, Universitetet i Oslo, Rapport nr. 2.

historien før man hugger hovedet af hinanden, og når man fortæller historier, skal man tage parti, og det parti jeg tager, det er at sproget - som fuglebur og som sproglig strategi er og har være dybt undertrykkende for kvinderne.

I historien om at se hele fugleburet er der også flere roller end man umiddelbart ser. Hjemme hos os har vi ikke blot en fuglebur og nogle fugle inden i. Der er også en kat. Og nok spærrer buret fuglene inde, men det holder også katten ude. Med det vil jeg sige at nok skal vi bryde alt det undertrykkende sprog ned, men det sker ikke uden problemer, for hvis vi mister de vanlige orienteringpunkter i tilværelsen - og det gælder både mænd og kvinder - så kan det være svært at komme ud af det på andre betingelser end junglelovens.

Min parole for fugleburet må være at det må - i det lange løb fjernes således at der ikke er noget apartheid. Der skal ikke være nogen områder som er reserveret for grupper der er bestemt af deres køn. Jeg fornemmer at det bevægelsen for et kvindesprog vil, snarere er at bevare apartheid-systemet men flytte monopolet. De vil altså ikke bryde gitterværket ned, de vil netop bygge det op, blot således at det er mændene der er spærret inde mens kvinder har monopol på normaliteten og på alt det gode. Jeg kan godt forstå ønsket om at opvurdere de værdier som ellers har været ringeagtet og reserveret kvinderne; det svarer til black is beautiful-bevægelsen. Men i modsætning til hudfarve kan psykologiske egenskaber og adfærdsstrategier godt deles med andre.

Det lineære erkendelsesforløb, hvor formål og en række begreber defineres, hypoteser opstilles, et materiale bearbejdes og tilspidses til en konklusion, mens fx tvivl og uro, paradoksalitet og komplementaritet, krop, følelser, intuition, æstetik og etik fraspaltes, anvendes ikke spontant af de fleste kvinder. Foruden den flerspøredthed, som Ulla Ryum beskriver, som måske mere tilhører et kvindeligt hverdagsliv, bearbejdes specifikke problemer, når de tages op blandt kvinder, ofte i et spiralistisk erkendelsesforløb^{*11)}

Jeg kan stille det skarpt op ved at spørge: Hvis jeg gerne vil tænke i spiraler, må jeg så godt det?

11. Lene Sjørup: »Om at se hele fugleburet« side 23-24.

Det runde menneske

Jeg vil så slutte af med mit bud på en parole for kønsprogkampen. Den knytter an til den myte som Platon lader Aristofanes fortælle i Symposium. Den handler om hvem Eros er: Engang var alle mennesker runde, de havde to ansiger, fire arme, fire ben og to sæt kønsdele. Der var mandemænd, kvindekvinder og tvetullerne. De kunne gå almindeligt, men når de skulle skynde sig kunne de komme frem ved at slå vejrmøller med deres 8 ben og arme. På den måde kunne de alt hvad de ville, og Zeus følte sig truet af dem. Derfor besluttede han at dele dem så de ikke kunne så meget. Og han lod dem skære over således som man skærer et kogt æg over med et hår. Så blev menneskene halve, med to ben to arme og et sæt kønsdele. Og siden har de kun søgt at finde deres anden halvdel, de har tragtet efter at forenes med den del som de engang hang sammen med. Der er de mænd og kvinder der elsker det andet køn, og der er mandemændene og kvindekvinderne.

Denne myte fortæller hvorledes vi af den historiske udvikling (det er Zeus) er blevet spaltet og i vores opdragelse har fået tildelt halvdelen af de egenskaber og adfærdsstrategier som er til rådighed i samfundet. Og vi må bestandig tragte efter at forenes med den halvdel som vi mangler. Parolen for kønssproget er altså at vi allesammen igen skal være runde mennesker. Det gælder om at skabe et menneskesprog, så vi alle kan få del i det vi mangler. Der skal være tid til at så og tid til at høste. Det må være muligt for os alle at tænke i rette baner når det er nyttigt og at tænke i spiraler når det er det vi har lyst til. Vi må have muligheden for at spille på flere strenge alle sammen.

Nødvendigheden af denne holdning blev jeg med pinagtig præcision gjort opmærksom på for ca. 10 år siden da jeg deltog i et seminar om sprog og køn. Det sluttede med et rollespil hvor jeg skulle spille mig selv som kvinde i en rolle som jeg følte mig mægtig skrap til, nemlig som formand for et studienævn. Jeg tog opgaven alvorligt og gjorde mig meget umage for at spille således som jeg forestillede mig at jeg ville gøre som kvinde. Min præstation som studienævnsforkvinde blev selvfølgelig ringere end hvad jeg normalt kan klare. Jeg plejer jo at gøre det så godt som jeg kan, og hvis jeg skulle gøre det anderledes, kunne det jo kun blive ringere. Og sådan må det gå for alle der mener at der bør eksistere to forskellige sprog, et for mænd og et for kvinder. Siden den gang har jeg ment at det eneste jeg anstændigvis kan gå ind for, det er det runde menneske der slår vejrmøller og kan hvad det vil.

Ole Togeby